

BUDAPESTI KÖNYVSZEMLE

Editor-in-chief: Anna Wessely

Margó Csömör (editorial secretary), Tamás Harsányi (design), Katalin Sebes (copy editor)

Editorial Board: Chairman: Mihály Laki

Members: István M. Bodnár, Ágnes Erdélyi, Ferenc Erős, Gábor Gyáni, György C. Kálmán, Gábor Klaniczay, Judit Lakner, Aladár Madarász, László Majtényi, Gábor Pajkossy, István Rév, Endre Szécsényi, György F. Széphelyi

Volume 16 Number 1

Spring 2004

CORRESPONDENCE

Letter by László Kálmán 3

REVIEW ARTICLES

Ildikó Csepregi: Irrationalities	E. R. Dodds: The Greeks and the Irrational	5
György Endre Szőnyi: Old Hungárián Culture ...and the Universitas Publishing House	Éva Knapp: Literary Emblematics in Hungary in the 16th to the 18th Centuries Contributions to the history of symbolic representation Vilmos Voigt: Since the Beginning of the World Historical studies of folkloré Ferenc Zemplényi: The Genres between Renaissance and Baroque	14
Gábor Zemplén: Life instead of Lived Experience	Pál Harkai Schiller: The Task of Psychology	23
Zsolt Simon: A New Handbook on the Languages of the World	István Fodor: Languages and Families of Languages of the World	30

PROBLEMS

Shlomo Avineri Theodor Herzl's Diaries as a *Bildungsroman* 41

TEXTS AND TRANSLATIONS

Attila Ferenczi	Plinius the Elder: <i>Naturális História</i> On minerals and on the arts	53
Ildikó Józán	Anikó Polgár: <i>Catullus noster</i>	57

REVIEWS

Kamilla Lányi	The West Welcomed with Closed Arms ed. by János Mátyás Kovács	61
Tamás Bauer	Grzegorz W. Kołodko: Globalisation and Perspectives for Development in Post-socialist Countries	64
Zoltán Kiss	Pál Sipos: On the Joint Spread of Christian Religion and Enlightenment	67
Péter Pór	Leslie Bodi: Literature, Politics, Cultural Identity	69
Zsolt Komáromy	English Romanticism: essays, diaries, and letters ed. by Ágnes Péter	74
Csaba Onder	Ágnes Bécsy: Dániel Berzsenyi	76

HORIZONS

Martha C. Nussbaum Tragedy and Justice Bernard Williams remembered 79

BIBLIOGRAPHY

András Lakatos (comp.) Important Books. The *BUKSZ* Selected Bibliography Winter 2003 88

Grzegorz W. Kołodko: Globalizáció és a volt szocialista országok fejlődési tendenciái

Kossuth Kiadó, Budapest, 2002. 17. old., 1990 Ft

Mi és a globalizáció - voltaképpen e a tárgya Grzegorz W. Kołodko könyvének, melyet a lengyel, orosz és ukrán kiadással egyidejűleg magyarul is közreadott a Kossuth Kiadó. Ritka ság ez manapság, amikor annyira elszigetelődött egymástól az egykori szocialista országok közgondolkodása. Csak örülhetünk tehát, hogy magyar olvasó számára is hozzáférhető a kétszeres korábbi lengyel pénzügyminiszter és miniszterelnök helyettes gondolatai arról, hol is tartunk másképp évtizeddel a rendszerváltás kezdete után. Hiszen a kérdéskör, amelyet Kołodko tárgyal, ugyanolyan fontos a magyaroknak, mint a lengyelnek: miképpen tudunk helytállni a globalizáció viharában, másképp évtizednyi viszontagságos rendszerváltás sál a hátunk mögött. Amikor az egykori szocialista országok nagy nehézségek árán átléptek az összeomlott szocializmusból kapitalizmusba, nem egy statikus biztonságos, hanem egy folytonosan viharosan változó világba lépnek, ahol még annak is naponta új kihívásokkal kell megküzdenie, aki ott született. Mi azonban, a közép-európaiak nem mozdulunk otthonosan. Indokolt a kérdés: Hogyan tudunk megfelelni az új követelményeknek. Minderről az a közvélemény értekezik, aki számos figyelmet fordított a lengyel gazdaság* és általában az egykori szocialista országok gazdaságainak utolsó évtizedeiről - ő vezette be például a „shock-terápiát” kifejezést (amely magyarul Hámori Baláznak köszönhetően „átszervezés” ismert), és ő vezette be a „második generációs recesszió” fogalmát a gazdasági rendszerváltás elemzésében -, továbbá aki miniszter volt pénzügyminiszter és miniszterelnök-helyettes, és akinek első hivatali időszaka a lengyel gazdaság legsikeresebb éveire, az 1993 és 1997 közötti növekedési ugrásra esett. Előtte mély transzformációs válság - a kifejezést mi Kornai Jánostól ismerjük -, utána stagnáláshoz közelítő lassulás, akkor pedig évi 6-7 százalékos növekedés. Miért ne figyeljünk hát Kołodkóra?

A könyv bemutatja mindkét jelenséget, a globalizációt és a rendszerváltást, és a köztük fellelhető kapcsolat figyelembevételével keresi a siker útját a volt szocialista országok számára. A kiindulópont vitathatatlanul helyénvaló. Táblák és ábrák sokaságával mutatja be huszonöt volt szocialista ország - az európaiak és a volt szovjet köztársaságok - súlyos visszaesését és magához térését a válság után. Kínára többször is utal, de az elemzésbe érdemben nem vonja bele, a többi ázsiai országgal (Mongólia, Vietnám) pedig egyáltalán nem foglalkozik, ami nem baj, hiszen ott nyilvánvalóan egészen mások a feltételek és a problémák. (Bár ki tudja...) Talán inkább azon lehetne elgondolkodni, hogy valóban egymás mellett: kell-e tárgyalni Tádzsikisztán és Szlovénia adatait és lehetőségeit - Kołodko ebben számos nemzetközi szervezet elemzési gyakorlatát követi, nem biztos, hogy szerencsés módon. Ez a módszer ugyanis nem különbözteti meg az egyes államok teljesítményének tényezői között azokat, amelyek az egyes csoportok - visegrádiak, balkániak, baltiak vagy közép-ázsiaiak - sajátos induló feltételeiből, az átalakulás békés vagy háborús voltából, illetve a gazdaságpolitikai döntésekből következnek. Kołodko egyedül az átalakulás sajátosságaira, a helyi háborúkra tesz néhány utalást, de az egyes országcsoportok eltérő feltételeire nem tér ki, amit magyaráz ugyan a terjedelem, de egy effajta összehasonlításban mégsem szerencsés.

A transzformációs válság okairól, tartalmáról Kołodko legfontosabb állítása, hogy a válság súlyossága gazdaságpolitikai hibáknak tudható be, más gazdaságpolitika mellett a válság legalábbis jóval enyhébb lehetett volna: „A recesszió sokkal inkább az akkoriban elkövetett gazdaságpolitikai hibák, mintsem a múltbeli örökség következménye volt. A múlt öröksége, a korábbi rendszer korlátozott mértékben megreformált és liberalizált keveréke jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a termelés visszaesésének időszaka lerövidült” (52. old.). Akkor hát miért került sor egyáltalán magára a visszaesésre? Ez az, amire nincs világos válasz a könyvben. Arról sem ír, hogy miképpen járult hozzá a visszaeséshez az egykori szövetségi államok szétesése vagy szétválása, holott a huszonöt ország többsége korábban a három államszövetség (Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia) valamelyikének tagja volt, s arról sem, hogy az egyes gazdaságok belső integráltságát hogyan kellett a rendszerváltáskor újjáépíteni. Persze jó lenne a régi, tervgazdasági integráció szétesését nem azonosítani a stabilizációs gazdaságpolitika hatásaival. Csak hogy maga Kołodko azok közé tartozik, akik az első perctől kezdve szemben álltak azzal a stabilizációs gazdaságpolitikával, amelyet Lengyelországban Leszek Balcerowicz, Csehszlovákiában Václav Klaus, Oroszországban Jegor Gajdar és Magyarországon Bokros Lajos nevéhez szokás kötni, s amely a termelés visszaesésének körülményei között a belföldi fogyasztás és a költségvetési költségek egyszerű csökkentésével javított a gazdaság versenyképességén, lett úrrá a súlyos egyensúlyhiányon, és tette lehetővé az árak és az import felszabadítását. Az azonban mégsem szerencsés, hogy magáért a visszaesésért ezt a gazdaságpolitikát teszi felelőssé, már csak azért sem, mert a visszaesés éppen Lengyelországban vagy Magyarországon már előbb kezdetét vette, mintsem hogy a liberális gazdaságpolitikások egyáltalán szóhoz jutottak volna. Ők annyit tettek, hogy a fogyasztást hozzáigazították a csökkent termeléshez, a reálbéreket a visszaesett versenyképességhez, amivel éppen a néhány évvel későbbi növekedés alapjait teremtették meg.

Tegyük hozzá: míg a kilencvenes évek elejének radikális stabilizációs politikáját elítéli, az ezt megelőző, a szocialista tervgazdaság kereteit feszegető reformok kedvező hatását Kołodko elismeri: „a transzformációs recesszió rövidebb ideig tartott, és kisebb arányú volt azokban az országokban, ahol már a korábbi rendszer keretei között megkísérelték a gazdaság megreformálását. Minél távolabbra mutató gazdasági és pénzügyi

reformokra került sor a központosított tervgazdaságokban, annál rövidebb ideig tartott az új megoldások kritikus mennyiségének elérése" (uo.). A hivatkozási alap természetesen Lengyelország, Magyarország és emellett Észtország is, feltételezve, hogy ott korábban vezettek be bizonyos reformokat még a szovjet keretek között, aminek valóságos jelentőségében legyen szabad az olvasónak kételkednie.

És legyen szabad abban is kételkednie, hogy lehet-e ütöképes elemzést adni ilyen terjedelemben huszonöt rendszerváltó ország helyzetének és fejlődésének különbségeiről. A volt szovjet Közép-Ázsiában vagy a Kaukázuson túl - mint más összefüggésben már említettem - olyannyira mások a gazdasági és politikai feltételek, hogy alapos számbavételük nélkül a szintetikus adatsorok áttekintése még csak elemzésnek sem nevezhető. Ilyen alapon vágni bele alternatív foratókönyvek felvázolásába - mint ezt a szerző könyvének második részében teszi - nem komolyan vehető vállalkozás.

Ami a volt szocialista országok legfejlettebbjeit, a visegrádiakat, a volt Szovjetunió szétesése nyomán megjelent új országoktól - a politikai különbségek mellett - talán a leginkább megkülönbözteti, az a világgazdasághoz való kapcsolódás eltérő mértéke és szerkezete. A szerző mindjárt a könyv elején (13-14. old.) igen meggyőzően mutatja ki a gyökeres eltéréseket a lengyel, illetve ukrán és belorusz külgazdasági orientáció között, és jelzi a lehetséges következményeket. A későbbiekben azonban sajnos nem lép tovább ebben az irányban, holott az ázsiai FÁK-országokra még inkább jellemző a világgazdasághoz való kapcsolódás eltérő jellege. Márpedig Kołodko éppen ezt, a rendszerváltás és a világgazdasági betagozódás összefüggését tette könyvének fő kérdésévé.

A könyvben a volt szocialista országok transzformációs válsága és kilábalásuk eredményei és esélyei mellett éppen a globalizációról olvashatunk a legtöbbet. Az első feladat természetesen az volna, hogy a szerző világossá tegye: mit is jelent ez a szó, melynek leírását a számítógép helyesírás-ellenőrző programja minden alkalommal piros aláhúzással honorálja: nincs benne elektronikus szótárában. A számítógép számára ez adottság, a szót a könyv címébe emelő szerzőnek viszont megnyugtatóan tisztázni kellene: van-e itt minőségileg új dolog, amit indokolt a tudományban is - és nem csak a politikai agitációban vagy az újságírásban - új szóval leírni. Kotodko a globalizációt - mint a harmadik fejezet címében kifejezésre juttatja - a föníciaiaktól az internetig ívelő folyamatnak tekinti. A gazdaság fokozódó internacionalizálódásáról van szó, amelynek a nagy felfedezések kora, a gyarmatosítás vagy a nagy találmányok kora a fő állomásai, s amely a XXI. század elején is folytatódik. Ha ez így van, akkor viszont mit fejez ki az új szó, és mire reagálnak a globa-lizáció elleni mozgalmak? Miért beszél maga a szerző is „újveszélyekről” a hetedik fejezet címében? Később mintha egyetértene azzal, hogy „a globalizáció egyelőre gyerekcipőben jár, és még a legfejlettebb, a folyamat mellett abszolút mértékben elkötelezett országok vonatkozásában is legfeljebb kezdeti fázisról beszélhetünk” (81. old.). Ezzel az értelmezéssel nem azonosul ugyan teljesen, de nem is veti el. Elvégre saját korábbi definíciója szerint „a globalizáció az áruk és a tőke liberalizált, integrált világpiacának kialakulási folyamata, új, nemzetközi intézményrendszer kiépítése, melynek célja a termelés és kereskedelem fejlődésének szolgálata, a világszintű tőkeáramlás biztosítása” (21. old.). Azt elmondhatnánk ugyan, hogy a föníciaiak óta a dolgok végső soronebbe az irányba tartanak, de azt nem, hogy itt ne valami új jelenséggel állnánk szemben. A dolog végül is fogalmilag nem tisztázódik.

De nem pusztán fogalmi tisztázatlanságról van szó. Miközben mintha üdvözlőné, egészében véve előrevivő folyamatnak tekintené a globalizációt, néhány megfogalmazásból úgy tűnik, mintha nem volnának Kołodko-kótól idegenek az „antiglobalizációs mozgalom”, illetve a kelet-középeurópai populizmus érvei sem: „a hazai és külföldi érdekcsoportok nem egy helyen destruktív módon összefonódtak, és - saját partikuláris céljaik szemszögéből nézve - eredményesen diszkontálják az átalakulással kapcsolatos, elsősorban a privatizációhoz, a kereskedelem liberalizálásához és a tőkeáramlás deregulációjához kötődő változásokat” (70. old.). Vajon mitől válik a külföldi tőke szerepe „destruktívvá” - publicistától vagy politikai harcostól még tudomásul vehetnénk az effajta fogalmazást, tudományos igénnyel fellépő szerzőtől olvasva azonban némi meghökkenést okoz. Amikor a globalizációhoz való viszony világszerte a politikai viták és küzdelmek egyik központi témája, a közgazdász, aki melleleg politikus is, nem engedheti meg magának, hogy bizonytalanságban hagyja az olvasót afelől, hol is áll ő ebben a vitában. Valaki vagy benn ül a nemzetközi pénzügyi szervezetek rohamrendőrök védte tanácskozásán - a pénzügyminiszterek általában ott szoktak eszmét cserélni a világ jövőjéről, vagy a védőgyűrűn kívül, a tüntetőkkel együtt hirdeti ellenérzéseit, és állja a könnygázt - a maga módján mindkettőnek lehet értelme, de a kettő együtt nem megy.

Az, hogy miképpen viszonyulunk a gazdaság rohamos internacionalizálódásához, végül is nem egyszerűen publicisztikai kérdés, hanem visszavezet a különböző helyzetű országok összehasonlításával kapcsolatban már érintett gazdaságpolitikai dilemmához. Azt, hogy mennyire volt sikeres egy-egy volt szocialista ország a rendszerváltás kezdete óta eltelt közel másfél évtizedben, s hogy mire lehet számítani az előttünk álló években, évtizedekben, Kołodko szívesen vezeti vissza a helyes vagy helytelen gazdaságpolitikára. Nem teszi azonban világossá, hogy mit is jelent a gazdaságpolitika helyes vagy helytelen volta - annyit érzékeltet csupán, hogy „neoliberálisok” „washingtoni konszenzusra” épülő politikája nem volt helyes, míg az a „körültekintő” politikája, amit a hetvenes évek közepén ő képviselt Lengyelországban, helyes és példátlanul

eredményes volt. Büszkén meg is említi, hogy olyan növekedést sikerült elérnie, amit Kínáig terjedően senki másnak az európai és a volt szovjet régióban.

Ennek megítélésakor nem kerülhető meg egy rövid kitérő. A magyar gazdaságpolitikai vitákban újra meg újra fel kell hívni a figyelmet arra a közgazdasági evidenciára, hogy egyegy év vagy néhány éves időszak gazdasági teljesítménye rendszerint nem az egyidejű, hanem a néhány évvel korábbi időszak gazdaságpolitikai döntéseinek tudható be - legyen szó akár kedvező, akár kedvezőtlen gazdasági teljesítményről. A gazdaságpolitikai döntések hatásai ugyanis rendszerint néhány éves késleltetéssel érnek be. Ha egy kormány a nyaklő nélküli költségek mellett dönt, a döntés hatásai az adott évben még csak kisebb részben jelennek meg a makroökonómiai folyamatokban, a rá következő évben annál inkább. Ha egy kormány elmulaszt szükséges reformintézkedéseket, annak hatásai még nagyobb, néhány éves késéssel jelent keznek. Ez nemcsak Magyarországon van így. Ha Lengyelországban 1992-93-tól megindult a gazdasági növekedés, és az 1993-as kormányváltást követő néhány évben az ország gazdasága dinamikusan növekedett, az minden bizonnyal jórészt annak tulajdonítható, hogy a korábban! 1990-től kezdődően végrehajtott stabilizációs program - súlyos áldozatok árán - javította a termelés és az export nemzetközi versenyképességét.

Magyarán: amit a lengyel gazdaság 1993 és 1997 között ért el, abban nagyobb érdemei vannak Balcerowicznak, mint Kołodkonak, miként a magyar gazdaság 1996 és 2000 közö Wpéldátlanul kedvező fejlődése seffl Medgyessy vagy Járai, hanem Bokros érdemének tekinthető. A kelet-közép-európai volt szociális országok - köztük Lengyelor SW éppúgy, mint Magyarország nyitott gazdaságok, amelyek növekedési üteme a feldolgozóipari exporton áll vagy bukik. A feldolgozóipari termékek exportja pedig akkor növelhető, ha minőségben, műszaki paraméterekben és árban versenyképesek. A Balcerowicz, Klaus, illetve Bokros által megvalósított rövid távú stabilizáció elsősorban az árak oldaláról tette azonnal versenyképpé az exportot, a privatizáció, tőkeimport és szerkezetátalakulás politikája pedig a minőség, a műszaki paraméterek, a piacra jutási lehetőségek oldaláról. A stabilizáció a versenyképesség rövid távú javításával teremtette meg a rendszerváltó országok számára a helytállás feltételeit a globalizálódó környezetben, míg a masszív külföldi tőkeimport a globalizáció kínálta lehetőségeket mozgósította a rendszerváltás eredményes végigviteléhez. Ebben értelemben adódnak olyan stratégiai összefüggések globalizáció és rendszerváltás között a kelet-középeurópai volt szocialista országok számára, amelyek elvileg persze Ukrajna, sőt Üzbegisztán vagy Tádzsikisztán számára is léteznek, de egyelőre minden bizonnyal kevésbé relevánsak.

Kołodko fejtegetéseiben viszont a versenyképesség mint alapvető szempont nem jut érdemi szerephez. Növekedési forgatókönyveiben naturális módon felfogott termelékenységi előrelépésekkel találkozunk, mintha a növekedésnek nem éppen az egyensúly megbomlása vetett volna gátat a kilencvenes évek közepén Magyarországon vagy Csehországban ugyanúgy, mint az évtized végén Lengyelországban (hogy azután 2002-2003-ban alighanem újra Magyarország legyen soron). Kołodko érvelésében az egyensúly mintha gyanús, csak a neoliberálisok által ajánrozott, és ezért szalonképtelen kategória lenne. Holott az egyensúlyt és a növekedést éppen a versenyképesség köti össze: a növekedés akkor nem jár az egyensúly veszélyeztetettségével, ha versenyképes termékekben ölt testet. Ez régi gazdaságpolitikai alapigazság, amelyet a rendszerváltó országok friss tapasztalatai messzemenően megerősítenek.

Könyvének zárófejezetében Kołodko tíz pontban foglalja össze gazdaságpolitikai ajánlásait. Sok szépet és jót tartalmaznak ezek az ajánlások: szerzőjük állást foglal a piacgazdasági intézményrendszer tudatos építése mellett, hangsúlyozza a jogrendszer felépítését, az önkormányzati rendszer fejlesztését és a decentralizációt, a túlzott jövedelmi különbségek kialakulását megakadályozó állami jövedelempolitikát, és felszólítja a nemzetközi szervezeteket a volt szocialista országok részvételének támogatására. Vannak az ajánlásoknak fölöttébb vitatható elemei is: a közsféra mérséklésére vonatkozó igény elvetése (holott szemlátomást a nálunk gazdagabb nyugat-európai országok sem tudják ezt megkerülni), a tőkepiac liberalizálásának halasztására irányuló igény vagy az adórendszer szociálpolitikai felhasználásának szorgalmazása. Az ajánlások fő hiányosságának azonban az tűnik, hogy a versenyképesség szempontját teljességgel mellőzik.

A könyv záró soraiban Kołodko fontosnak tartja, hogy még egyszer bukottnak nyilvánítsa a "washingtoni konszenzust", mint amiben "a világ leggazdagabb országainak a szegénységgel szembeni arroganciája" fejeződött ki, és a „rólatok nélkületek" elve valósult meg. Ismert álláspont, hogy a liberális gazdaságpolitikát nyugatról erőltették rá a volt szocialista országokra - csak éppen nem igaz. Mi itt jól tudjuk: Balcerowiczék, Klausék, Gajdarék, Békésiek és Bokrosék hosszú éveken, évtizedeken át, a tervgazdaságok tapasztalatainak elemzése alapján jutottak el azokhoz a gazdaságpolitikai elképzelésekhez, melyek szerint a tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttérés során radikálisan szűkíteni kell az állam szerepét, egy nagy lépéssel liberalizálni kell az árakat és az importot, az átalakulásnak ezért ugrásszerűnek, ha tetszik, sokkszerűnek kell lennie, s előfeltétele a kereslet átmeneti jelentős korlátozása. Ezek az elképzelések többé-kevésbé akár egybe is eshettek a Valutaalap és a Világbank ajánlásaival - a magyar esetben fontos pontokon nem estek egybe, hiszen a washingtoni tanácsadók például nagyobb mértékű leértékelést javasoltak, ami helyett Bokrosék a vámpótlék mellett döntöttek. Általában is igaz azonban, hogy elképzeléseiket a régió liberális közgazdászai maguk alakították ki, s nem külföldről erőltették rájuk. Kár komoly közgazdásznak vitapartneri álláspontját ily módon dezavualnia,

aligha szorul rá. Öröm, ha a lengyel gazdasági élet egy fontos személyiségének gondolatait magyarul ismerheti meg a hazai olvasó. A fordító munkája ezt nagyban segíti - kár, hogy a szöveg végére mintha már elfáradt volna, s nemcsak a milliárdot fordította milliónak, nemcsak stilisztikai hibákat ejt ("megszerkesztve" lett az „alakulóból”, 90. old. az először, másodsor, harmadszor nem fordítható ad egy, ad kettő, ad háromnak, 115., 121. old.) 5 de értelemzavaró tévedések is becsúsznak (a GDP és a nemzeti jövedelem növekedésének azonossága kerül a teljes és egy főre eső jövedelem növekedésének azonossága helyébe, 91. old., a washingtoni konszenzus pedig nem „megállapodás”). Ezek a hibák a korábbi oldalakon szerencsére még nem jellemzőek, eltekintve attól, hogy a címben persze „A globalizáció” kellene hogy álljon, hiszen a szláv nyelvekből hiányzó határozott névelőt a fordítónak jó érzéssel kell elhelyeznie a magyar szövegben, és ez éppen a cím fordításakor maradt el.

BAUER TAMAS